

Т. І. Должикова, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ ЯК НАУКОВА Й НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Должикова Т. І.

Лінгвістичний аналіз художнього тексту як наукова й навчальна дисципліна

У статті розкрито зміст лінгвістичного аналізу художнього тексту як наукової й навчальної дисципліни; представлено огляд літератури з курсу від перших неспеціальних видань до сучасних посібників та наукових розвідок; акцентовано увагу на зв'язку лінгвоаналізу з лінгвістикою тексту, стилістикою й теорією літератури; з'ясовано мету, завдання, об'єкт і предмет вивчення та окреслено систему понять та термінів, якими оперує дисципліна. У статті наголошено, що домінантна в сучасній лінгвістиці антропоцентрична парадигма одним з методів дослідження мови художньої літератури репрезентує інтерпретацію твору крізь вивчення мовної особистості її автора.

Ключові слова: текст, лінгвістичний аналіз художнього тексту (ЛАХТ), мова художньої літератури, індивідуальний стиль, мовна особистість письменника.

Должикова Т. И.

Лингвистический анализ художественного текста как научная и учебная дисциплина

В статье рассмотрено содержание лингвистического анализа художественного текста как научной и учебной дисциплины; представлен обзор литературы к курсу от первых неспециальных изданий до современных пособий и научных трудов; указано на связь лингвоанализа с лингвистикой текста, стилистикой и теорией литературы; определены цель, задачи, объект, предмет изучения и очерчена система понятий и терминов, которые использует дисциплина. В статье акцентировано внимание на доминирующей в современной лингвистике антропоцентрической парадигме, которая одним из методов исследования языка художественной литературы представляет интерпретацию произведения, исходя из особенностей языковой личности автора.

Ключевые слова: текст, лингвистический анализ художественного текста (ЛАХТ), язык художественной литературы, индивидуальный стиль, языковая личность писателя.

Лінгвістичний аналіз тексту як окрема наукова й навчальна дисципліна має безпосереднє відношення до лінгвістики тексту, стилістики, теорії літератури. Вона з'явилася в 60-х роках ХХ ст., хоча витoki її сягають ще Стародавньої Греції й Риму. Тонкі спостереження над текстом знаходимо у мовознавців Стародавнього Сходу та у староіндійських учених, які детально вивчали лінгвістику й поезику. Цікавилися лінгвістичними особливостями тексту й середньовічні вчені, зокрема Тома Аквінський [1, с. 266].

Перший період у розвитку лінгвістичного аналізу художнього тексту (ЛАХТ) як наукової дисципліни можна датувати від перших десятиліть ХХ ст. до 60-х років включно. Найдавніша праця українського автора, яка стосується ЛАХТ, – це „Начерк стилістики, поезики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша” Костянтина Костяківського, видана 1917 року у Вінніпезі.

З 60-х років ХХ ст. текст стає в центрі уваги таких відомих дослідників, як В. Виноградов, Г. Винокур, Л. Щерба, Є. Курилович, В. Одинцов, Ю. Лотман та ін. Назвемо деякі з їхніх робіт: В. Виноградов „О языке художественной литературы” (1959), Г. Винокур „О языке художественной литературы”(1991), Є. Курилович „Поэтический язык с лингвистической точки зрения” (у кн. ”Очерки по лингвистике”, 1962), Ю. Лотман „Анализ поэтического текста” (1972), Л. Щерба „Опыт лингвистического толкования стихов” (у кн. „Избр. раб. по рус. яз.,1957) та ін.

Крім загальнотекстових проблем, науковці вивчають також мову окремих письменників, як-от: М. Бахтін „Проблемы поэтики Достоевского” (1963), В. Левін „Евгений Онегин” и русский язык” (1969).

У 60-ті роки в українському мовознавстві детально досліджували мову письменників: І. Вишенського, Марка Вовчка, Л. Глібова, П. Грабовського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Кобилянської, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, С. Руданського, А. Свидницького та ін.

Найбільше дослідників вивчали тексти Т. Шевченка (В. Ільїн, Б. Кобилянський, П. Коструба, Л. Кулинська, П. Лизанець, В. Масальський,

Ф. Медведєв, І. Ощипко, П. Плющ, С. Самійленко, В. Ващенко, Є. Регушевський, П. Тимошенко та ін.).

У цей час з'являються також словопоказчики та словники мови письменників: „Словник мови Тараса Шевченка” (у 2-х т., 1964); „Словник мови Г. Квітки-Основ'яненка” (у 3-х т., 1970-1979); М. Бойко „Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки” (1961); І. Ковалик, І. Ощипко „Художнє слово Василя Стефаника” (1972); І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга „Лексика поетичних творів Івана Франка” (1990).

Це, звичайно, не повний перелік того, що було зроблено в галузі дослідження мови художньої літератури, але й такий огляд свідчить про те, що ЛАХТ виокремлюється як наукова й навчальна дисципліна, поступово розвивається й удосконалюється.

Підґрунтя для ЛАХТ заклали видатні українські мовознавці О. Потебня, Л. Булаховський. Зокрема О. Потебня наголошував на тому, що естетико-стилістичний аналіз художніх творів є першим шаблоном загального вивчення літературної мови [2]. Л. Булаховський стверджував, що мовні портрети окремих письменників, їхня індивідуально-художня манера письма вплітається в мовний контекст усєї епохи. Мовна своєрідність того чи іншого автора зумовлена не лише рівнем розвитку літературної мови, а й певною жанрово-мовною своєрідністю, соціально-мовними смаками. На думку вченого, вирішальна роль у створенні художнього образу, зокрема ідейно-образного цілого, яким є художній твір, належить мові [3, с. 37].

У 70-х роках з'являється робота В. Ващенка „Про становлення й самовизначення лінгвостилістики як науки” (у кн. „Українська народна лексика”, 1973) та стаття Л. Рожило „Загальні основи лінгвістичного аналізу тексту” (1978).

І. Ковалик та І. Ощипко розробили програму з практикуму „Лінгвістичний аналіз тексту”, основні положення якої лягли в основу посібника І. Ковалика, Л. Мацько, М. Плющ „Методика лінгвістичного аналізу тексту” (1984).

У 80-ті роки з'являється праця І. Лепешева „Лінгвістичний аналіз літературного твору” (1981), в Іркутську виходить збірник наукових праць „Лингвистический анализ текста” (1985), також були надруковані посібники Н. Купіної „Лингвистический анализ художественного текста” (1980); М. Шанського „Лингвистический анализ художественного текста” (1984).

В Україні виходять публікації О. Мороховського „Деякі основні поняття стилістики й лінгвістики тексту” (1981); В. Петровського „Про принципи й методику цілісного лінгвістичного аналізу поетичних творів” (1986).

Вивчення мови творів українських письменників є актуальним і сьогодні.

У 90-их роках у Білорусі з'являється посібник Г. Малажай „Лінгвістичний аналіз тэксту” (1992). Дрогобицькі вчені М. Демський та Л. Краснова уклали „Словник метамови інтерпретатора художнього тексту” (1994). Це перша вдала спроба словника такого типу, однак він не охопив усіх термінів ЛАХТ.

Тернопільські вчені видали збірник наукових праць „Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту” (1997). У журналах „Українська мова і література в школі”, „Дивослово” і збірнику „Культура слова” є спеціальні рубрики „Мова художнього твору”, „Слово в художньому творі”, матеріали яких мають безпосередній стосунок до ЛАХТ.

Останнім часом мовознавці все активніше застосовують у дослідженні художнього тексту антропоцентричний підхід, звертаються до людського чинника, уводять у парадигму лінгвістики мовну особистість як рівноправний об'єкт дослідження, така концептуальна позиція дозволяє інтегрувати розрізнені й відносно самостійні особливості мови.

Існують різні підходи до реконструкції мовної особистості, одним з яких є метод дослідження мови художньої літератури.

Проблему осягнення мовної особистості в контексті стилістики тексту порушив академік В. Виноградов. Досліджуючи мову художньої літератури в усій її складності й різноманітності, він бачив в індивідуальній мовній структурі елементарний рівень, елементарну клітину, відправний момент у вивченні цього неосяжного цілого. У теоретичних і конкретно-історичних

працях усе частіше повторюється думка, що світогляд письменника зовсім не обмежується його поглядами, висловленими у прямій публіцистичній формі. Він відбивається і в його художніх творах. І оскільки образне мислення в художника переважає, то саме художня творчість найповніше розкриває ідейні та естетичні позиції письменника, його світогляд [4, с 18]. Отже, мовна особистість письменника відображається й у мові його творів: „...якщо підніматися від зовнішніх граматичних форм мови до більш внутрішніх („ідеологічних”) і до більш складних конструктивних форм слів та їх сполучень; якщо визнати, що не тільки елементи мовлення, але й композиційні прийоми їх сполучень, пов’язані з особливостями словесного мислення, є суттєвими ознаками мовних об’єднань, то структура літературної мови постає в більш складному вигляді...” [5, с 62].

Мета курсу ЛАХТ – завершити мовну підготовку студента-філолога, об’єднати в нерозривний ланцюг лінгвістичні й літературознавчі знання, оскільки тенденція до об’єднання лінгвістичних та літературознавчих концепцій форми й змісту словесно-художнього твору на основі поглибленого синтезу їх, на основі вивчення смислу, ідеї, замислу як словесно-структурного елемента художнього цілого плідна й перспективна (В. Виноградов).

Лінгвістичний аналіз – це складова частина комплексного дослідження мови художнього твору, його інтерпретації. Він передбачає такі етапи роботи над художнім твором:

1) вивчення позатекстових чинників, що формують світогляд письменника, а відтак – модель світу митця, відображену в мові художнього твору через усі рівні;

2) дослідження мовних засобів реалізації художнього світу письменника, його мовомислення.

ЛАХТ оперує такими поняттями, як естетична вартість вислову, образ автора, мовно-естетична цілісність художнього твору, мовно-естетична картина світу, ідіостиль письменника, авторська оповідь, мовні партії персонажів, монологи, діалоги, полілоги, норма художнього стилю тощо.

Об'єктом лінгвістичного аналізу виступає художній текст як цілісна упорядкована структура. Певна складність його аналізу пояснюється тим, що, крім інформативної функції (пізнавальне значення літератури), художній текст виконує функцію впливу, чим зумовлене його виховне – ідейне та естетичне – значення. Специфіка художнього тексту в тому, що він не роз'яснює суті певних життєвих явищ, а показує, образно відтворює їх. Літературно-художній твір виступає як єдність раціонального й емоціонального, як система словесних художніх образів.

Завданням ЛАХТ є пошук та інтерпретація в тексті лінгвістичних засобів, „за допомогою яких виражається ідейний і пов'язаний з ним емоційний зміст літературного твору” (Л. Щерба), або аналіз уживання мовних елементів, об'єднаних у тексті в „одне якісно нове ціле” (Г. Винокур). Л. Рожило так витлумачує завдання лінгвістичного аналізу тексту: „Лінгвістичний аналіз конкретного художнього твору повинен встановити, яке призначення різних мовних засобів у реалізації ідейно-образних і естетичних настанов твору, якими є способи й умови їх використання, з'ясувати вплив індивідуально-творчої манери митця, функціональну ускладненість мовних одиниць у порівнянні з фактами і явищами загальномовної системи” [6, с 24].

Отже, **предметом** лінгвоаналізу тексту художнього твору є виділення й характеристика системи рівневих мовних одиниць, наявних у підібраних для дослідження творах.

Оскільки текст виступає посередником у комунікативному акті спілкування між письменником і читачем, то, очевидно, усі комунікативні рівні без винятку служать цій цілі – порозумінню комунікатора й реципієнта. Вилучення чогось з тексту буде виступати своєрідною недомовкою з боку автора. Виходячи з цього, для лінгвоаналізу бажано брати не уривки, а цілий художній текст без змін, скорочень і купюр.

Що ж стосується використання лінгвоаналізу в середній школі, то, зрозуміло, учитель не в змозі через брак часу на уроках української літератури (а також мови) здійснювати повний лінгвістичний аналіз художнього тексту,

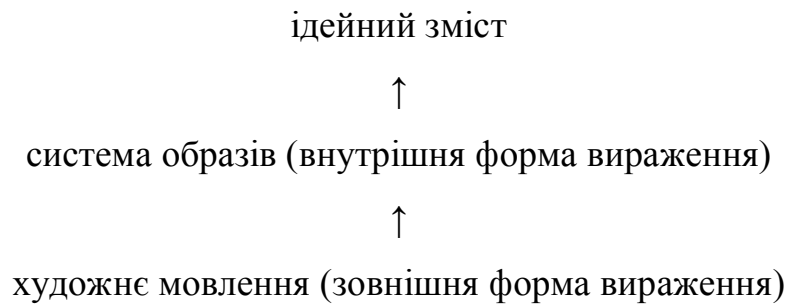
щоб показати, як кожен мовний рівень працює на художню ідею. Але хоча б частковий лінгвістичний аналіз художнього тексту учитель повинен запроваджувати, оскільки сприймання художнього твору починається зі сприймання мовлення, словесної форми. Такий аналіз спроможний показати приховані елементи організації художнього твору, продемонструвати муки відбору загальномовних засобів, виховувати довершені художні смаки, озброювати учнів навичками усвідомленого підходу до будь-якого художнього твору, засвідчити мовне багатство й новаторство письменника.

Використані у творі мовні засоби – це „не щось привнесене ззовні, сама тканина твору без них не існує”, вони, забарвлюючись „різноманітними переносно-метафоричними і стилістичними відтінками, сплавляються висловлюваною письменником ідеєю в єдину образну систему” (С. Єрмоленко). ЛАХТ полягає передусім у тому, щоб з’ясувати, наскільки мовне оформлення відповідає його змістові й цільовому призначенню, наскільки воно реалізує авторський задум. Саме цією відповідністю чи невідповідністю мовних засобів, доцільністю чи недоцільністю їх вибору, а не кількістю чи характером „художніх засобів” визначається художня вартість твору. Визначити абсолютну естетичну вагу художнього твору, особливо поетичного, важко, бо неможливо перекласти точно його образну систему в систему понять. Невипадково відомий російський літературознавець та лінгвіст Б. Томашевський зазначає: „Тому й весело працювати над віршем, бо все в цій галузі є спірним”.

Як відомо, аналіз художнього твору обмежується можливістю найповніше оволодіти комплексом ідей, реалізованих у його образній структурі. Ідейний зміст твору набуває свого виразу в образній системі, яка виступає як форма вираження ідейного змісту, а образ, у свою чергу, залежить від зовнішньої форми – художнього мовлення, що й організовує сприймання читача так, як цього прагне автор.

Отже, художнє мовлення – це форма вираження образного змісту, у той час як система образів є формою вираження ідейного змісту.

Схематично це можна показати так:

ЛАХТ як наукова й навчальна дисципліна має свою систему понять, термінів, серед яких найважливішими є **текст, контекст, підтекст, абзац, надфразна єдність** тощо, суть яких буде з'ясовано в наступних темах.

Отже, ЛАХТ в українському мовознавстві вже виокремився у спеціальну навчальну дисципліну, має свою теоретичну та практичну базу й широкі перспективи розвитку. Актуальними на сьогодні є: підготовка бібліографічних покажчиків наукових праць з цього розділу мовознавства, спеціальних словників, навчальних посібників; розширення спеціальних рубрик у фахових журналах.

Література

1. **Кочан І.М.** До питання про становлення лінгвістичного аналізу тексту як наукової і навчальної дисципліни / І. М. Кочан. // Семантика мови й тексту : Зб. статей VI міжнар. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 266 – 273.
2. **Потебня А.А.** Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1985. – 302 с.
3. **Булаховський Л.А.** Слово наукове – слово поетичне / Л. А. Булаховський. // Мовознавство. – 1983. – №2.
4. **Храпченко М.Б.** Творча індивідуальність письменника і розвиток літератури / М. Б. Храпченко. – К. : Дніпро, 1976. – 376 с.
5. **Виноградов В.В.** О художественной прозе / В. В. Виноградов. – М., Л. : Государственное издательство „Литература”, 1930. – 192 с.
6. **Рожило Л.П.** Загальні основи лінгвістичного аналізу тексту / Л. П. Рожило. // Укр. мова і літ. в шк. – 1978. – №2. – С. 20 – 28.

Dolzhikova T.

Linguistic analyzes of art text as a scientific and studying discipline

The content of linguistic analyzes of an art text as the science and studying discipline is regarded in the article; the literature summarizing to the course is represented from the first non-specialized issues till modern manuals and scientific works; it is pointed to the connection of the linguistic analyzes with the text linguistic, stylistic and the theory of literature. The purposes, problems, object and the theme of studying are determinate and system of ideas and terms which discipline uses are definite, such as esthetic value of expression, language and esthetic value of the art text, language and esthetic pictures of the world, the individual writer's style, author's narration, characters' language plays, the norm of art style etc. The attention on the dominated in the modern linguistic anthropocentric paradigm is concentrated. It represents the literary work's interpretation as one of the research methods of language proceed from the language position of author. Also in this research work represents some methodic prescriptions as for the using elements of linguistic analyzes of art text in school practice after all precisely with perception of the language, word form begins the perception of the literary work in a whole.

Key words: text, linguistic analyzes of the art text, the language of art literature, individual style, language personality of writer.

Відомості про автора

Должикова Тетяна Іванівна – канд. філол. наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні наукові інтереси зосереджені навколо лінгвістики тексту, лінгвістичного аналізу тексту.

Стаття надійшла до редакції 26.11.12

Прийнято до друку 26.04.13